

GJUROV ALEXANDIER*

A Kossuth-emigráció műszaki és egészségügyi hagyományteremtő tevékenysége Bulgáriában

Az egy évig és egy hónapig tartó emigrációjáról szóló emlékiratainak **Egressy Gábor** (1808–1866) ugyan a „*Törökországi napló 1849–1850*” címet adta, de ebben gondosan szétválasztotta a „Török Állodalom” által valamikor meghódított népeket és országokat, s így az összes 241 oldalból százötvenegyet Bulgáriának szentelt. Hasonlóképpen a többi menekült, az előttük vagy utánuk odautazó magyarok a kezdet kezdetén Bolgárországról írtak és beszéltek. Ennek gyökerei a bolgár nemzet történelmének egyik tragikus időszakában keresendők. Fél évszázados szakadatlan és kí méletlen harcok után, 1396-ban a Török Birodalom meghódította, a felszabadulás 482 év múltán jött el az 1878. március 3-án az Isztambul melletti San Stefanóban aláírt előzetes békeszerződéssel. Az idegen és irtózatossan könyörtelen elnyomás azonban meddőnek bizonyult, a bolgár nemzet megőrizte öntudatát és hovatartozását, felkelések véget nem érő sora jelezte megmaradási szándékát. Így a Kossuth-emigráció ugyan az Oszmán Birodalomban lelte első menedékét, de valójában Bolgárországba és a bolgárok közé került.

Maga **Kossuth Lajos** 1849. augusztus 22-én lépett bolgár földre Vidinnél, néhány nappal korábban vagy később pedig a **Perczel** testvérek, **Mór** (1811–1899), a honvéd tábornok és **Miklós** (1812–1904), a honvéd ezredes, kinek visszaemlékezései utoljára 1976-ban láttak napvilágot; továbbá **Mészáros Lázár** (1796–1858) honvéd altábornagy, **Józef Bem** (1794–1850) honvéd altábornagy, **Kmety György** (1813–1865) honvéd tábornok, **Richard Guyon** (1813–1856) honvéd tábornok (október 28-án Vidinben **Kossuth Lajos** altábornaggyá léptette elő), **Maximilian Stein** báró (1814–1858) honvéd ezredes (október 28-án Vidinben a kormányzóelnök tábornokká léptette elő), **Alessandro Monti** gróf (1818–1854) honvéd ezredes, az olasz légió parancsnoka, **Józef Wysocki** (1809–1873) honvéd tábornok, **Batthyány Kázmér** (1807–1854) és **István** (1812–1880) grófok. Augusztus 25-én – Szerbián keresztül – a városba érkezett még 833 fő a lengyel és 464 fő az olasz légióból, így az emigránsok száma nőttön-nőtt, és az emlékiratokban ezt 3250 és 4000 közöttire teszik. Magam inkább a **Veress Sándor** (1828–1884) által közölt számot fogadnám kezdetinek, mely szerint „az egész emigráció teljes létszáma 3686 lelket tesz”.

Megjelenés előtt áll – a Magyar Tudományos Akadémia gondozásában – „*A Kossuth-emigráció tartózkodása és szerepe Bulgáriában*” című tanulmányom, amely átfogó képet igyekszik föl vázolni két lényeges, egyben összetett probléma megközelítésével: a magyar menekültek hétköz-

* 1116 Budapest, Bükköny u. 28. Bolgár Kulturális Intézet, 1061 Budapest, Andrássy út 14.

napjai, társadalmi és kulturális élete Bulgáriában, s ezen keresztül fogadtatása és szerepe azon bolgár nép széles köreibben, amelyet nemcsak a majdnem öt évszázados idegen elnyomás, hanem ennek társadalmi berendezkedése is sújtott, hiszen a késői feudális viszonyok közepette vegetáló Oszmán Birodalmat szerte Európában élő halottnak tekintették. S ebben a – mondhatni nagy – keretben a magyar emigránsok műszaki és egészségügyi tevékenységét legföljebb, s a jobbik esetben, csupán említeni lehetett.

Az utóbbi azonban korántsem az egyedüli indítóoka jelen tanulmány „elkülönítésének”. Az Oszmán Birodalomban akkor uralkodó viszonyok miatt a magyar emigránsok műszaki és egészségügyi tevékenysége sok újat hozott, s ennél fogva jóval tágabban kell értelmezni. A menekültek nemcsak felépítették az első gőzmalmot, szesz-, illetve serfőzdet Bulgáriában, hanem nem egy, Európában már régóta széles körben elterjedt és korszerű, de Törökországban még ismeretlen kézművességi mesterséget honosítottak meg. Mindemellett az említett jelenség hagyományteremtőnek is bizonyult, sőt a Kossuth-emigráció egy sajátos második hullámának keletkezéséhez is vezetett a múlt század hatvanas éveiben, vagyis a kormányzóelnök és az őt kísérő 22 ember Kis-Ázsiába, Kiutahiába 1850. február 16-án történő elutazása után sem szűnt meg a magyar jelenlét Sumenben és Bulgáriában. Erre példa a bajai születésű **Szilágyi György** (1832–1921), aki az első gyógyszer-tárat nyitotta meg Sumenben, vagy **Rongé Kálmán** (1844–1890), a szertornát és a sportszemléket bevezető testnevelés tanár. Az utóbbi egyben jelzi, hogy az egészségügyi tevékenységet is szélesebb keretekbe kell helyezni, talán azon egészséges életmóddal bővítve, melynek elindítója még 1850 tavaszán **Órhalmy József** honvéd hadnagy volt a Sumen környéki kirándulások, vagy mai nyelven a természetjárás megszervezésével. Nyilvánvaló, mindez merőben új és több, mint szokatlan volt az utolsó óráiban agonizáló Oszmán Birodalomban, s mint ilyen nagyon sok ponton találkozott a múlt század derekától erőteljesen és feltartóztatlanul kibontakozó bolgár nemzeti megújódással, a szabadságért és függetlenségért vívott harcokkal, az utóbbiakkal például **Szilágy György** is kapcsolatba került.

Vidinben a magyar emigráció több, mint két hónapot töltött, egybehangzó vélemények szerint a napok nyugtalanul – és kezdetben zárt katonai, vagy pontosabban fogolytáborban – teltek el, hiszen az 1839-től uralkodó **Abd-al Medzsíd** (1823–1861) szultán csak szeptember 16-án adott határozott és nemleges választ az osztrák és az orosz kormány kiadatási követeléseire, amiről azonban a magyarok sokáig nem tudtak. Az aggodás egyik lényeges forrása az volt, hogy a Magas Porta a kiadatás elkerülése végett az iszlám vallásra történő áttérést javasolta, aminek vagy háromezer eleget tettek (az emigránsok adatai ebben nagyon különböznek). Ennek súlyos következménye volt nemcsak a „renegátokkal” állandósuló viták miatt, hanem a vidini táborban szinte azonnal kirobbant kolerajárvány leküzdése szempontjából is, hiszen az áttértek között 2 törzs- és 3 orvos volt. S emellett kiderült: a törökök mégsem tárt karokkal fogadták a magyarokat, hanem feltűzött szuronyokkal őrizték mind a vidini táborban, mind a Sumenbe vezető úton. Nem ritka vendég volt a nélkülözés, az éhség és a járvány.

A vidini tartózkodás, s ezen belül a tábori élet átfogó képét jól és színesen ecseteli **Kinizsi István** (1826–1886) honvéd százados (magát huszár századosnak mondja): „mily pezsgő, változatos élet folyt itten? Az olaszok rákásztak és békáztak, a lengyelek egymás közt civakodtak és szidalmazták a muszkát, a svábok duzzogtak, a magyarok átkozták a németet, a székelyek csapatonként szökdöstek, az összes publikum egy része pedig fogta a hasát, verte magát a földhöz, s naponként öt-hat ember búcsúszó nélkül távozott a másvilágra... Az orvosok, rögtönzött orvossegédek és betegápolók osztogatták az ecetet és koleracseppeket, a törökök pedig osztogatták a juhhúst, rizskását, vöröshagymát és a rossz vörös bort, s hordozgatták a sátrak mögé kiszendvedett bajtársainkat, kiket frissen ásott mély gödrökbe takarítottak el...” **Veress Sándor** talán még pontosabb, hiszen őt is „elővette a baj”: „Majd elkövetkezett a cholera, eljövén megritkítani sorainkat. Sötét borongó fellegek nehezédtek a vidék fölé, hideg őszi szél csapkod, a süvöltő szél vékony sátorukhoz veri a szegény honvédnek nyári vászon kabátját, s egyetlen ingét nincs mivel felváltani. Ehhez a kellemetlen étel és reá a zavaros dunavíz, hideg, nedves földön tespedő rabélet folytán forróláz és vérhas, a choleraszerű görcsök ütöttek közöttünk, s kellő ápolás hiánya miatt pár hét alatt megtizedelték táborunkat.”

Sajátságos fordulópontnak minősíthető – az iszlám vallásra történő áttérés és a kolerajárvány mellett – **Franz Hauslab** (1798–1883) osztrák tábornok és az osztrák kormány küldötte 1849. október 12-i érkezése Vidinbe, kinek missziója viszonylagos sikerrel zárult. Hat nap múlva – engedve rábeszélésére – 3057 fő nemcsak a hazatérés mellett döntött (ezek közül 2732 magyar, ebből 99 nő, 124 lengyel és 201 olasz), hanem föl is szállt a fekete-sárga zászlós hajóra, vesztére. A hazatérők – ahogyan azonnal ki is derült – semmilyen kegyelemben nem részesültek, **Hauslab** ígéretei szertefoszlottak, sokan **Julius von Haynau** (1786–1853) osztrák főparancsnok és Magyarország teljhatalmú „ura” vérszínházai elé kerültek, onnan pedig bitófára vagy szerencsésebb esetben váróházba. **Veress Sándor** is felsorol neveket ismerősei között: **Farkas, Kiss, Rhabowszky, Szóráth, Bogdanovics, Velsz, Fehér, Kolozsu, Skubics** és sokan mások.

A mintegy harmadára csökkent Kossuth-emigrációval szemben mind a Magas Porta, mind pedig az osztrák császár és kormány már „türelmesebb” vagy inkább „nyugodtabb” magatartást tanúsított, mert a korábbi szervezett – és ezért veszélyes – fegyveres erő gyakorlatilag megszűnt létezni. A legfontosabb következménye ennek a vidini tábor fől számolása volt, lakói beköltözhetek a városba, így a szinte hermetikus bezártságot feloldották, a magyarok közvetlen és állandó kapcsolatba kerültek a bolgárokkal. Továbbá akkor sikerült leküzdeni a kolerajárványt is.

Mintegy két héttel később a Magas Porta – engedve az osztrák és orosz nyomásnak – Sumenbe költöztette az emigránsokat. Miért erre a városra esett a török választás, könnyű feleletet adni: négy volt a legerősebb török erődítmények száma Bulgária területén, Vidinben, Várnában, Szilisztrában és Sumenben, a legnagyobb helyőrség azonban az utóbbiban volt, az összlakosság felét tette ki. Elsőnek **József Bem (Murád pasa)** tábornok 15 fős kísérettel indult el október 30-án, utolsónak, november 3-án **Kossuth Lajos** és 423 magyar, akik 18 nap múlva, november 21-én érték el úti céljukat. Vagyis Vidinből 1690 fő kelt útra, s ebből 1469 Sumenbe érkezett és ott telepedett le. Az útvonal hossza mintegy 400 km volt, s a következő bolgár településeket érintette a kiinduló pont Vidin után: **Arcar–Lom–Mokres–Altimir–Pleven–Lovecs–Szevlievo–Veliko Tarnovo–Ljaskovec–Targviste–Sumen**. Helyenként kisebb-nagyobb pihenőket tartottak, az emigránsok szinte megszámlálhatatlan leírást hagytak az utókornak az akkori bolgár városokról és falvakról, a bolgár nép életéről és elnyomatásáról, szokásairól és munkájáról.

Sumenben – mondhatni – új korszak kezdődött az emigráció számára, a magyarok saját magukra, majd a bolgárookra számíthattak a továbbiakban, ami csak mélyítette – spontán módon – a két nép közötti kapcsolatokat, barátságot, és lehetőségeket adott a polgári foglalkozások gyakorlására. Már december 9-én **Egressy Gábor** a következőket jegyezte föl naplójában: „*Sumla a ruszcsuki pasamegyéhez tartozik. A ruszcsuki pasa, Szaid nevű vén gonosztevő, most itt van. A katonai parancsnok Halim pasa, aki Vecserován elszedte fegyvereinket, melyek most is oda vannak; ez szinte itt van. Valami Faik nevű alezredes pedig, mint élelmezési s pénzügyi biztos van végettünk ide küldve Sztambulból. Ez valóságos török jezsuita... Ez a három jó madár intézkedik jelenleg dolgunk felett.*”

A magyar emigráció vezetőit rövidebb vagy hosszabb idő alatt a bolgárok saját házaikban szállásolták el, a többiek – ideiglenesen – a gyalogsági laktanyába kerültek, aztán bolgár házakba, majd egyesek újfent a kaszárnyába. Sumenben a menekültek hamar második otthonukra találtak, megszervezték társadalmi életüket. **Kinizsi István** elmondja, hogy **Glósz** bajtársa és felesége kasszinót és éttermet nyitott, „**Sipos úr**” úgyszintén, nem maradt el vendéglőjével **Lülley Manó Emánuel** (1807–1895) sem, akinek kétségtelenül jelentős szerepe volt. Mert a szabadságharc alatt fontos kémszolgálatot teljesített a magyar kormánynak, az osztrák rendőrség a legveszélyesebb emigránsok közé sorolta, Sumenben pedig meglehetősen gyakran érintkezett **Szóllósy Ferenc** (1796–1854), a **Kossuth** ellen forduló volt elnöki titkárral, valamint **Jasmagy**val, az osztrák kémekkel, ami miatt gyanússá vált. Később az amerikai polgárháborúban őrnagyi rangot ért el az északiak oldalán, majd az amerikai igazságügyi minisztérium „secret service” osztályán dolgozott. Emellett **Sáfrány Mihály** (1822–1905) megszervezte az első két szimfonikus zenekart Bulgáriában, **Pap János** (1823–1886) egykori hadnagy tanúsága szerint a magyarok előadták **Szigligeti Ede Szökött katona és Két pisztoly** című színműveit.

Sumenben jelentős szerepe volt a magyar műszaki értelmiségnek is. Talán elsőnek **Asbóth Sándor** (1811–1868) honvéd alezredest, **Asbóth Lajos** (1803–1882) honvéd ezredes testvérét kell említenünk. Temes megye igazgató főmérnöke Sumenben sem maradt munka nélkül. Mellette dolgozott **Thaly Zsigmond** (1814–1886), honvéd alezredes, aki jogot és műszaki akadémiát végzett. Ebben a városban élt – rövid ideig – **Wagner Gusztaw Wenzel** (1813–?) honvéd őrnagy, aki két évfolyamot végzett a bécsi hadmérnöki akadémián, Bulgária után pedig – **Kossuth** megbízásából – egy hadianyaggyár vezetője lett New Yorkban. Nem volna szabad elfeledkezni **Mayerhoffer János** honvéd őrnagyról, a volt papírgyárosról, aki Kossuthné részére szerzett hamis útlevelet, majd kalandos úton – Wagnernéval, az előbb említett Wagner honvéd őrnagy édesanyjával Belgrádon keresztül – Sumenbe kalauzolta. Kezük alatt igen sok magyar szakember dolgozott. Kőművesek vettek részt egy új iskola, raktárépületek, magánházak építésében, így két bolgár kereskedő, **Todor Djukmendsiev** és **Radi Gyokserenliev** gazdasági épületeit a magyarok tervezték és emelték. Az utóbb említett bolgár kereskedő – a magyarok ösztönzésére és közreműködésével beindította az első serföldét Bulgáriában, aztán – ugyancsak a magyarok segítségével – felépült egy kis szeszgyár, ezt azonban hamarosan be kellett zárni, mert mind a magyar, mind a bolgár pálinka legyőzhetetlen vetélytársnak bizonyult. Elkészült és üzembe helyeztek egy gőzmalmot is, s mivel a sumeniek addig hasonlót nem igen láttak, „bolond malomnak” nevezték. Közben egy **Kárpáti János** nevű huszár altiszt, aki civilben mészároslegény volt, mészárszéket és hentesboltot nyitott, és a törökök legnagyobb megrökönyödésére sertéseket vágott és dolgozott föl (közismert, a Korán a disznóhúst, valamint az alkohol fogyasztását tiltja). Hasztalannak bizonyult **Faik** alezredes tilalma is, a török hatóságoknak bele kellett nyugodniuk a sertéshús fogyasztásába, a sör gyártásába. Egyébként a bolgár lakosság szívesen vásárolta a „tiltott” húst, a magyar altisztól pedig megtanulta a kolbász készítését is. Majd az új, 1850. esztendőben az emigránsok a szőlőnemesítésbe is belekezdtek.

Gróf Batthyány Kázmér pedig Maras faluban egy régi, majdnem összedőlt török tanyát vásárolt meg, fölújította és honfitársaival – akiknek ily módon megélhetést is biztosított, hiszen a havi 42 gros, azaz piaszter semmire sem volt elég – valóban korszerű, az Oszmán Birodalomban még ismeretlen földművelést vezetett be. Csak a zöldségtermesztéssel nem foglalkozott, mert az emigránsok egyöntetű véleménye szerint a bolgárok messze megelőzték mindenkit. Még évekkel később is ezt a tanyát „ungrov csifliknek”, azaz magyar majornak nevezték.

Látható, hogy a magyar emigránsok alaposan felbolygatták a város keleti jellegű nyugalmat (amelyből azonban szerintük hiányzott a keleti kényelem!), hadat üzentek az akkor az Oszmán Birodalomban uralkodó azon viszonyoknak, amelyek ellen maguk a bolgárok is régóta küzdöttek. A sumeni bolgár kisiparosok a magyarok hatására még jobban kezdtek elszakadni a rájuk erőszakolt hagyományoktól, hiszen a múlt század elejétől már igyekeztek európai módon élni és dolgozni. Az újra és jóra igen fogékony és érzékeny bolgárok gyorsan reagáltak az európai, az Oszmán Birodalomban soha nem látott és nem is nagyon megengedett öltözködésre. Követni kezdték a magyarokat, kik divatos, órazsebbel is ellátott nadrágokban jártak, ugyanolyan vonzóak voltak a jól szabott kabátok, fehér ingek keményített gallérokkal, nyakkendők, cipők. A magyarok érkezése előtt kevesen hordtak európai ruhát, legfőljebb és elsősorban azok, akik külföldön tanultak vagy gyakran utaztak más országokba. Ugyanolyan változások álltak be a sumeni nőknél, kik szintén hamar elfogadták az európai divatot, illemt és magatartást (közismert, hogy a Korán milyen helyet és szerepet ír elő egy nőnek még századunkban is). Meghonosodtak – többek között – a séták és kirándulások a Kjoskovete nevet viselő helyig **Órhalmy Józsefnek** köszönhetően.

Kossuth Lajos 22 emigráns kíséretével 1850. február 16-án ugyan elhagyta Sument, de sok magyar a városban maradt továbbra is, oda később is – a már megteremtett hagyományok miatt – mentek magyarok. A már említett **Szilágyi György**, miután részt vett a lengyelországi szabadságharcban, Olaszországban **Guiseppe Garibaldi** (1807–1822) oldalán és az amerikai polgárháborúban harcolt, 1867-ben Konstantinápolyba emigrált, belépett a török hadseregbe, majd leszerelt és Sumenbe ment. Előtte, 1859-ben a pesti egyetemen gyógyszerész diplomát szerzett, így a városban megnyitotta az ország első gyógyszerétárát. Bolgár leányt vett feleségül, tizenöt évig élt Sumenben,

ahol szakmai hírnevet szerzett magának, anyagi jólétét is biztosította. Majd átköltözött felesége szülővárosába, Ruszéba. Egyben szoros barátságban állt az illegálisan működő sumeni forradalmi bizottsággal s ennek elnökével, **Panajot Volovval** (1850–1876). Hasonló a sorsa **Rongé Kálmán**-nak – részt vett a lengyel szabadságharcban, majd az 1866-ban átadott Várna–Rusze vasútvonal építésén – a Kossuth-emigráció által már kialakított hagyományokat követve több magyarral együtt – dolgozott, utána pedig a sumeni fiúiskolában kapott állást. A testnevelés mellett rajzot és mértant tanított, bevezette a szertornát, úszóiskolát és csoportos természetjárásokat szervezett, feltérképezte a környéken levő barlangokat, elsőnek jutott be a legmélyebb, Zindana elnevezésű barlangba. Nevéhez fűződnek az első sportszemlék is.

Hosszan lehetne sorolni a a kialakult hagyományok folytatását. Sok magyar orvos munkálkodott Bulgáriában a két Balkán-háború és az első világháború alatt. Az országban dolgozó magyar műszaki értelmiségiek névsora – a legjobb szándék mellett is – aligha lehet valahára is teljes. Hiszen ott voltak az első bolgár vasútvonal (Rusze–Várna), az Orient Expressz bolgár szakaszának építésénél (1869–1888), majd ennek az 1928 és 1931 között lezajlott nagyszabású rekonstrukciójánál, az 1954-ben átadott, Ruszét és Giurgiu városokat összekötő dunai híd szerelésénél. Mindez a Kossuth-emigráció bulgáriai tartózkodása következtében bontakozott ki, s hozzájárult a két kis nép közötti barátság elmélyítéséhez, jobb megismeréséhez és megértéséhez.

IRODALOM, FORRÁSOK

- Egressy Gábor* törökországi naplója 1849–1850. Pesten nyomtatott Kozma Vazulnál.
 Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc története. Budapest, 1996, Videopont Kiadó.
Perczel Miklós, 1848–49-es honvéd ezredes: Naplóm az emigrációból. Budapest, 1976, Tankönyvkiadó.
Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban. I. kötet. Budapest, 1927.
Alexander Gjurov: A Kossuth-emigráció Bolgárországban. Pesti Hírlap, 1994. IV. 1, 76. sz., 13. o.
Alexander Gjurov magánlevéltára, DP 09., Kossuth-emigráció.
Ahmed Refik: Türiyede mülteciler meselesi. Istambul, 1926.
Kinizsi István: A „Sánta Huszár” naplója. Kolozsvár, 1895.
Szilágyi Sándor: Kossuth a forradalom végnapjairól. Pest, 1850, Hackenast.
Mészáros Lázár emlékiratai (Az eredeti kéziratokból közreadja Szokoly Viktor). Pest, 1867, Ráth Mór.
Philipp Korn: Kossuth und die Ungarn in der Türkei. Hamburg und New York, 1851.
Veress Sándor: A magyar emigratio Keleten. I. kötet. Budapest, 1878.
Szalczser Sándor: A magyar emigránsok Törökországban 1849–1861. Pécs, 1893.
Telbizov Raskó-Zalai Károly: Magyar gyógyszerész szerepe a bolgár gyógyszerészet és kultúra fejlődésében. In: Gyógyszerészet, XV. évf., 269–270.
Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Budapest, 1987, Zrínyi Katonai Kiadó.

Турски архив при Ориенталския отдел на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”.

Маргарита Дянкова. Унгарската и полската емиграция през 1849-50 г. Коларовград, 1960.

Стоян Чилингиров. Маджари и поляци в Шумен! Принос към историята на българската цивилизация. Шумен, 1943.

Ангел Виденов. Инструменталната музика в Шумен през XIX век. В: сборник Шумен. Шумен, 1972.

Петър Петров. Калман Ронже. В: Чужденци - просветни дейци в България. София, 1988.